

ВІДГУК

офіційного опонента, кандидата філологічних наук,
наукового співробітника
Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України
Поліщук Олени Борисівни
на дисертацію Грищенка Олександра Володимировича
«Моделі урбаністичного простору в сучасній українській прозі»,
подану до захисту на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук
за спеціальністю 10.01.01 – українська література

Дисертація Олександра Грищенка розкриває урбаністичний простір як складний, різноплановий та багатоаспектний, – наповнений і національно-культурологічними, історичними, естетичними смислами, й індивідуально-авторськими світоглядними інтенціями. Місто в сучасній літературі дисертант розглядає передусім як носія пам'яті: чи історичної, культурної, чи пам'яті особистісної, приватної. Специфіку міського художнього простору відстежено переважно через архітектурну візію (художні засоби відтворення стилістики, пластики архітектури, її ритміки, фактури і колористики), а також через інші «носії пам'яті» (меморіальні об'єкти; фотографія, письмове, усне свідчення, антикварні речі, музейні експонати тощо). Вирізняючи «моделі урбаністичного світу» в сьогочасній прозі, дисертант іде від тексту, фіксує різні способи авторського бачення, репрезентації міського простору: «ідеального світу» (Т.Прохасько, В.Шевчук), «місця історичної пам'яті», «центру/провінції», «світового міста» (О.Забужко), «міста-притулку» (С.Жадан) тощо.

Місто постає «ідеальним» – теплим, затишним, домашнім світом у творах Т.Прохаська (Підрозділ 2.2. «Архітектурний дискурс»). У роботі приділено увагу колористиці, зауважено роль гри спектру, світла-тіні, – гри, яка створює ефект нереальності «просторових ландшафтів» (галюцинації), підкреслено своєрідне «деталізоване», «мікроскопічне» бачення навколишнього світу. Фіксується момент творення імітованого, штучного простору, «імітації дійсності». Простір дому Т.Прохаська означено не як

урбаністично знеосіблений, а такий, який має власну душу і є гармонійною часткою сакрального, архаїчного, домашнього, захищеного світу Карпат.

Для випрозорення архітектурної візії у творах О.Забужко дисертант обирає, скажімо, символічний образ собору, – і як «метафору пам'яті», що акумулює знання, репрезентує історичну, культурну традицію, є «понад часом», і як сакральне, цінне для героїні, приватне місце-віднайдення сенсу життя (ст. 58) тощо.

Аналіз текстів сучасної літератури дозволяє дисертанту (Підрозділ 2.3.) говорити про актуальність історичного наративу, та, зокрема, про роль історичної пам'яті вже у загальному топосі міста. Сучасному авторові важить, на думку дослідника, правдиво озвучити замовчуване, забуте а чи навмисно ідеологічно-викривлене історичне минуле.

Місто висвітлене як простір, який репрезентує в текстах сучасної літератури історичну пам'ять через меморіальні споруди, руїни, пам'ятні місця. Наповненішою, глибшою для прочитання бачиться «метафора архіву» (письмові та усні свідчення). Так, аналіз роману «Музей покинутих секретів» дозволяє зауважити, що авторка озвучує забуту минувшину, зокрема історію УПА через «усну оповідь», яка теж є, очевидно, своєрідним літописом, «архівом пам'яті», особистим переживанням. Простір міста зберігає пам'ять про УПА в меморіальних місцях, які сакралізують спогад (ідея пам'ятника вибитим селянським родинам в Карпатах тощо), у своєрідних «кодах» втраченої історії, – назвах вулиць, які походять від місць, що їх уже не існує (топос Києва).

Місто в романі Ю.Винничука «Танго смерті» розглянуто як тло, що на ньому розгортається трагедія геноциду єврейського народу, а Янівський концтабір постає жахливою «сценою» останнього «танго смерті». Цікаво дослідник означає Львів, як місто-символ національної ідентичності у творі Ю.Винничука (ст. 85). У відповідях дисертанта хочеться почути тлумачення цього твердження, бо, на жаль, у тексті роботи його практично не розгорнуто.

«Околиця – цент уесвіту», – підрозділ роботи, присвячений дослідженню знакового для творчості В.Шевчука світу Житомира. Акцентовано увагу на ключових для «житомирського простору» символах, метафорах, кодах: *мосту* (підкреслено містично-загадкову його семантику, метафоричність цього образу); *вулиці* (як центрального місця околиці); символічно маркованого образу *камня* – знакового місця спілкування; *дороги* та, зрештою, образу самої *околиці* – ідеального, «довершеного» світу, простору затишку, пам'яті дитинства. Окремого значення надано аналізу образу *дому* – місця духовного відпочинку, спокою, прихистку, світлої ностальгії, родинної пам'яті. Дослідник доцільно наголошує зокрема на персоніфікованих рисах, якими В.Шевчук наділяє простір «живого» дому. Околиця у творах письменника – це і є дім; у великому ж місті людина самотня, однак не усамітнена. Тиху, погідну провінцію В.Шевчука протиставлено місту технологічно розвинутому, динамічному (ст. 95).

У третьому розділі аналіз творів Ю.Андруховича, О.Забужко, С.Жадана дозволяє дисертанту говорити про «американоцентричну», «європоцентричну» моделі світу в сьогочасній літературі. «Світове місто» – мегаполіс, місто великих можливостей та вибору, включене у «світовий час», і «світову культуру», всеосяжне, відкрите. Щоразу входження героя у простір «світового міста» – це «входження до світу чужого». Центр («світову столицю») у роботі протиставлено «провінційному місту», «культуру центру» – «провінційній культурі» (ст. 141), окреслено та розмежовано «іхній» (зовнішній простір») та «свій» (внутрішній простір») (ст. 143-144) як опозицію світовий/український. Алегорію «руйнування Карфагену» логічно потрактовано як таку, що актуалізує потребу культурної трансформації, потребу входження України у світовий контекст, переосмислення та подолання культурних проблем українського суспільства, – знакові меседжі творчості О.Забужко. Услід за Т.Гундоровою озвучено мотив «бездомності» у творчості С.Жадана; означено модель європейського міста, як «міста-притулку».

Очікуваним у цій роботі є порівняння «концентричної» моделі «світового міста» в сучасній літературі та міста домашнього, затишного, захищеного, «свого» («НепрОсті» Т. Прохаська; ст. 143); на перспективу – порівняння це надається до багато ширшого розгортання, поглиблення.

Підрозділ роботи «Місто посеред моря» присвячено аналізу роману Ю. Андруховича «Перверзія». Модель європейського міста, на думку дослідника, тут «поліфункціональна» – різнопланова, різностильова модель постійно мінливого карнавального художнього простору (місто: сад, лабіринт, корабель, палац, привид). Хочеться порадити дисертанту на образ міста у цьому творі поглянути також і як на місто, яке є героєм передусім постмодерного тексту, подивитися на урбаністичний простір, як на інтертекстуальний простір забави з історією, культурою, літературою і загалом мистецтвом. Помітивши ті чи ті приховані та зримі цитати, натяки, алюзії, асоціації, означивши іронію, пародію, як постмодерну, по-іншому можна буде поглянути й на вирізнені у тексті роману дисертантом: «містичність», «іграшковість», «карнавальність» міста, історичне різностильове архітектурне його обличчя, візію театру, опери тощо.

Текст дослідження свідчить про те, що в його основі закладено знакові концепти *теорії культурної пам'яті*, у дискурсі якої місто постає «втіленою пам'яттю» зі своїми об'єктами (архітектурними, меморіальними) та носіями спогаду (фотографія, письмове свідчення, антикварні речі, музейні експонати тощо). Очевидно, стала би тут у нагоді дисертанту й теорія інтермедіальності, візуальності (застосування поняття екфразису: «архітектурного екфразису», «фото-екфразису», «музичного екфразису» у літературному тексті).

Основною методологією дисертації є філологічний аналіз. Іноді ж у роботі, на жаль, бачимо просто називання об'єктів аналізу без необхідних узагальнень.

Скажімо, помічено цікаві нюанси прози Т. Прохаська (у 2 розділі) – споглядання, вдивляння автора у найменші нюанси, подробиці. Але про що

вони дозволяють сказати? В який спосіб дозволяють предметно зафіксувати нереальне, як реальність? Що ж саме лежить в основі авторської гри з вигаданим/дійсним? У дисертації зауважено: «Разом з Андруховичем, Ю.Іздриком, В.Єшкілевим Т.Прохасько творить власний міф Центрально-Східної Європи з осередком у видуманому світі» (ст.49). Але в чому ж інакшість саме «міського простору» творів Т.Прохаська? Очевидно, у роботі варто було би окреслити місце письменника у «станіславському феномені», принаймні зауважити у його творах риси постмодерної гри. Твори Т.Прохаська, звісно, багаті на алюзії, інтертекстуальну гру, і всі натяки-цитати-посилання охопити неможливо. Та у дослідженні просторової (архітектурної) візії «НепрОстих» Т.Прохаська можна було би провести паралелі з текстом «Воццека» Ю.Іздрика (метафори «планети запаленого мозку», подорожі його ландшафтами тощо).

У роботі є й інші моменти, які потребують сподіваних уточнень.

Якщо вже не приділено в дисертації хоча би побіжної уваги реалістам, зокрема тому, як бачили місто – «пожирача людських доль» – Іван Франко, Панас Мирний, – цього широкого історико-літературного сюжету вирішено було, очевидно, не торкатися, – то у огляді міської теми 1920-х років не можна було не згадати художню практику українських футуристів, яка, хоч переважно є поетичною, але представлена й прозовими творами, зокрема романом «Двері в день» Гео Шкурупія – адже хто як не футуристи стали найгучнішими співцями міста в українській літературі 20-х?

Варто й зауважити: підсумкова, реферована теза про те, що у романі В.Діброви інтерпретовано «вплив архітектури на свідомість людини» (ст. 7 автореф.) виглядає необґрунтовано. Адже в самій роботі про вплив архітектури на свідомість героя взагалі не мовиться (ст. 59-61), йдеться про інше – а саме про роль зміщення часопросторових вимірів, переплетення реального та нереального (рису, яку, підкреслює дослідник, знаходимо і у творах Т. Прохаська); у В. Діброви ж цей момент зведено до абсурду (ст.60). Вказано до всього, що герой мандрує в просторі, який «спроектувала його

власна уява». Аналіз же демонструє *авторську гру* знаковими життєвими топосами (і це не тільки топос міста). Загалом, «Андріївський» у В.Діброви за текстом дисертації – це передусім алегорія падіння («гора-низ»), образ-гло, який у реверсивному історичному часі лише відбиває ціннісні орієнтири, страхи, бажання героя, є символом-відображенням внутрішніх інтенцій особистості на тлі історичного часу (від сьогодення у минуле), а також інструментом гри із соціальними радянськими стереотипами.

І у тексті автореферату (ст.9), і дисертації (ст.90) є твердження, яке потребує прояснення: «Для прози Вал. Шевчука характерний відхід від усталеної традиції». Про яку саме «усталену традицію» мова?

Варто у роботі більше уваги приділити манері цитування: витримки із наукових праць відомих дослідників часом вигулькують несподівано, іноді не підкріплюють думку дисертанта чи просто провисають не розгорнуті, не проясненні, а то й виглядають алогічно у стилістичній плутанині, ще більше обтяжують ускладнений виклад.

Ці та інші зауваження, коментарі, уточнення, поради не поменшують значення здобутків роботи «Моделі урбаністичного простору в сучасній українській прозі».

Автореферат дисертації за змістом відповідає тексту дослідження, а його автор Грищенко Олександр Володимирович заслуговує на присудження йому наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01.

Дисертація відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженим постановою Кабінету міністрів України від 24.07.2013 р. № 567, зі змінами, внесеними згідно з постановою КМ №656 від 19.08.2015 р.

Кандидат філологічних наук,
науковий співробітник
Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка

НАН України

Ідентифікаційний
код 05417265

О.Б. Поліщук
О.Б. Поліщук
Засвідчує
Заступник директора
Інституту літератури
ім. Т. Г. Шевченка НАН України
«10» травня 2016 р.